

Den økonomiske Udvikling inden for Bondestanden c. 1560—c. 1660.

Et Bidrag til dens Historie.

Af

C. RISE HANSEN

I. Indledning.

Der er i de seneste Aar fremkommet adskillige værdifulde større Arbejder om danske Bondeforhold i ældre Tid. Vigtigst blandt dem er utvivlsomt Fridlev Skrubbeltrangs Disputats: »Husmand og Inderste. Studier over sjællandske Landboforhold i Perioden 1660—1800« (1940). Med dette Værk er der lagt Grund under store Dele af Landbohistorien i den angivne Tid. Forfatteren har ikke skyet de tidkrævende Undersøgelser og det store Arbejde, der gaar med til at indsamle statistisk Materiale. Opgaven er i det store og hele begrænset til Tiden mellem Enevældens Indførelse og det begyndende 1800-Tal.

Før 1660 er Kilderne adskilligt sparsommere; særlig gælder det det Materiale, som kan bearbejdes statistisk. C. Christensen (Hørsholm) havde vel i sine »Agrarhistoriske Studier. I. Danske Landboforhold før Enevælden« (1886) givet adskillige statistiske Oplysninger fra Tiden før 1660, især angaaende Hovedgaardene og deres Drift; men det var dog først i 1890 med J. A. Frid-

Til Studier i dansk Bondehistorie i det 16de og 17de Aarhundrede har jeg i flere Aar modtaget Understøttelse af den Hjelmstjerne-Roseneske Stiftelse.

ricias bekendte Afhandling »Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede« i Historisk Tidsskrift 6. Række 2. Bind S. 469—622, at Hovedlinjen i Udviklingen paa væsentlige Omraader inden for Bondehistorien i 1. Halvdel af 1600-Tallet blev trukket op, klart og bestemt. Afhandlingen er da ogsaa stadig i højeste Grad læseværdig og urokkelig i sine Resultater.

Fridericia satte sig som Opgave »at naa til en fyldigere og navnlig mere exakt Besvarelse af visse Spørgsmaal vedrørende de agrariske Forhold i det 17de Aarhundredes Danmark end den, som hidtil har været givet«. Hans Metode blev angivet som »en Forening af den almindelige historiske Forskning med statistiske Opgjørelser, saaledes at det i væsentlige Henseender ikke saa meget blev Exempler, hvorfra der sluttedes til Helheden, som tilnærmelsesvis alle Enkeltheders Samling til en Masse, hvorpaa der byggedes«¹.

Metoden har ikke ændret sig, siden Fridericias Afhandling fremkom. Naar der alligevel i Arbejder over Bondehistorien i saa udstrakt Grad benyttes Eksempler ved Paavisning af Tilstandene, skyldes dette ikke udelukkende, at det er det nemmeste. For store Omraader vil der aldrig kunne fremdrages Materiale, der kan give Helheden; man vil dér stadig være henvist til Eksemplerne. Men der er dog samtidig Grund til at gøre opmærksom paa, at for Tiden 1610—1660 indeholder Lensregnskaberne og Skattemandtallene samt adskillige andre Regnskaber Mængder af Stof, der hidtil aldrig har været statistisk behandlet; forhaabentlig bliver disse Mængder ad Aare inddraget i Historikernes Undersøgelser.

Før 1610 ligger Forholdet anderledes. Det meste af Regnskabsmaterialet fra den Tid er ødelagt, sikkert for en stor Del ved de Foranstaltninger, der blev truffet paa Indstilling af Kommissionen af 14. April 1720 til Revision og Kassation af Arkivalier ved Brevkamret².

¹ Hist. Tidsskr. 6 II 469.

² Om denne Kommissions Virksomhed se Johan Grundtvig: Bidrag til Rentekammer-Archivets Historie 1660—1860. Meddelelser fra Rente-

Spredte Stykker findes dog hist og her, og der er al Grund til at tro, at adskilligt lader sig behandle statistisk. I nedenævnte Undersøgelse vil der blive gjort et Forsøg paa en Bearbejdelse af et saadant tiloversblevent Stykke fra 1500-Tallet og af nogle tilsvarende Stykker fra Tiden umiddelbart forinden Enevældens Indførelse.

II. Problemstilling.

Et af de vigtigste og mest paatrængende Spørgsmaal inden for Bondeforskningen angaar Bondestandens økonomiske Udvikling. Hvorledes var Bøndernes Kaar til de forskellige Tider? Spørgsmaalet er lige saa vanskeligt at besvare, som det er vigtigt. For 1700-Tallet vil det vel være muligt at naa til nogenlunde sikre Resultater ved Skifteprotokollernes Hjælp; for de foregaaende Aarhundreder lader disse Kilder os i Stikken. De Skifter, der findes fra 1500- og 1600-Tallet er alt for faa og af alt for tilfældig Karakter; de vil næppe med Udbytte kunne bearbejdes statistisk¹.

Intet Under da, at Historikernes Betragtninger over Emnet har været af meget varierende Art, byggende snart paa den almindelige Prisuudvikling, snart paa den driftsmæssige Udvikling inden for Landbruget, snart vel paa endnu mindre, oftest præget af Forfatterens politiske Syn paa deres egen Samtid.

Det vil derfor være fristende at søge nyt Kildestof draget frem i Haab om, at denne Side af Bondehistorien da maaske derved vil kunne underbygges bedre.

I en Bondes Husdyrhold har man et anvendeligt Udtryk for hans Velstand. Husdyrholdets Størrelse er tillige et Udtryk for, i hvilken Grad en Bonde havde Midler til at udnytte sin Jord.

kammerarchivet (1871), XXVII ff. Jeg haaber senere i en Studie at kunne gøre nærmere Rede for de Ødelæggelser, der foraarsagedes af denne berygtede Kassationskommission.

¹ Om Skifteprotokollernes Kildeværdi se Sigurd Jensen: Det 18. Aarhundredes Bondeskifter og deres Kildeværdi. »Fortid og Nutid« XII 159 ff.; jvf. F. Skrubbeltang: Bondeskifter og Foldudbytte. Smst. XIII 20 ff.

Velstanden og Evnen til at udnytte Jorden er nøje forbundet. Er det muligt at bestemme Bøndernes Kvæghold, har man samtidig i de vundne Resultater en Bestemmelse af Bøndernes økonomiske Kaar.

Nu svigter som tidligere omtalt Skifterne for 1500- og 1600-Tallets Vedkommende; men der findes en anden, hidtil saa godt som ubenyttet Kilde, hvorved det er muligt i hvert Fald i visse Egne af Danmark til visse Tider at bestemme Bøndernes Husdyrhold.

I 3 Perioder i 1500- og 1600-Tallets Danmark blev der udskrevet Kvægskatter. Det skete under den nordiske Syvaarskrig, ialt 5 Gange. Første Gang udskreves Skatten ved aabent Brev af 20. Nov. 1566¹, anden Gang ved aabent Brev af 14. Aug. 1567². I 1568 blev der ikke udskrevet nogen Husdyrskat. I Efteraaret 1569 blev denne Skat derimod udskrevet for 3. Gang ved aabne Breve af 9. Sept. og 21. Nov. 1569³. I 1570 udskreves der Husdyrskat to Gange, første Gang i Foraaret, anden Gang om Efteraaret⁴, og denne sidste Gang til Takster, der var dobbelt saa høje som de foregaaende Gange. Den sidste Husdyrskat har utvivlsomt tynget svært paa det i Forvejen haardt beskattede Folk; men med den afsluttedes da ogsaa denne Serie af Skatter, og der gik næsten et Aarhundrede, før Beskatningen af Husdyrholdet atter kom paa Tapetet.

¹ Kanc. Brevbøger 1566—70, 108, jvf. CCD I 317.

² Brevet til de sjællandske Lensmænd har sikkert været dateret 12. Juni. Jvf. Kanc. Brevbøger 1566—70, 209 og 229 med Note 1. Se ogsaa CCD I 339 f. med Sechers utvivlsomt urigtige Rettelse. Bemærk Rykkerbrevet af 27. Aug. 1567 (Kanc. Brevbøger 1566—70, 237). — Til Bornholms Bønder udgik der først aabent Brev 7. Dec. s. A. (Kanc. Brevbøger 1566—70, 237 og CCD I 347).

³ For Jylland: 9. Sept. 1569, for det øvrige Land: 21. Nov. 1569 (Kanc. Brevbøger 1566—70, 502 og 525; jvf. CCD I 417 f. og 425 f.).

⁴ Foraarsskatten: For Landene Vest for Øresund udskrevet 12. Marts 1570 (dog for Taasinges Vedkommende vist allerede 1. Febr. s. A.); for Skaane udskrevet 4. Juli 1570 (Kanc. Brevbøger 1566—70, 545, 559 f. og 599; jvf. CCD I 431, 436 f. og 450). — Efteraarsskatten: For Landene Vest for Øresund udskrevet 10. Aug. 1570, for Skaane udskrevet 18. Dec. 1570 (Kanc. Brevbøger 1566—70, 608 f. og 653 f., jvf. CCD I 452 f. og 468 f.).

Først i 1657 udskreves atter en Kvægskat som et Led i det Afgiftskompleks, der fastlagdes ved Forordningen af 21. Juli 1657. Det var Meningen, at denne Kvægskat skulde udskrives hver Bartholomæi (24. Aug.), saa længe Krigen stod paa; men den kom kun een Gang til Udskrivning¹.

Der gik saa atter en Aarrække, hvor Kvægskatten ikke fandtes. I 1677 dukkede den op igen og var nu til Gengæld mere vedholdende end tidligere. 1677, 1678, 1682, 1683, 1684, 1685 og 1687 udskreves Kvægskatter; 1692, 1699, 1704 og 1711 opkrævedes Skat af Heste og i et enkelt Tilfælde (i 1699) tillige af Stude².

Desværre er en stor Del af Regnskaberne over alle disse Kvægskatter nu gaaet tabt. Af Skatterne fra Syvaarskrigens Tid er kun bevaret Mandtallet for Korsør Len 1566. Af Mandtallene til Kvægskatterne 1657 har vi alene Stykkerne for følgende Len: Baahus med Vigen, Antvorskov, Dragsholm, Korsør, Kronborg, Sorø og Tryggevælde med Højstrup, Vordingborg med Lekkende og Beldringegaard, Stegehus, Nykøbing, Aalholm og Halsted Kloster³.

III. Materialets Art.

a) Skattebrevens Bestemmelser.

1566: I det aabne Brev af 20. Nov. 1566 bestemtes det, at enhver skulde give 4 Sk. af hver plovfærdig Okse, 4 Sk. af hver Ko, 2 Sk. af hvert Ungnød, 1 Sk. af hver Kalv, 1 Sk. af hvert Faar, 1 Sk. af hver Ged, 1 Sk. af hvert Svin, der er over et Aar gammelt, 4 Sk. af hver Hest, 2 Sk. af hvert Øg og 1 Sk. af hver

¹ Forordning om Konsumtions-, Middel-, Kvæg- og Tiendeskat, om Tolds og Akcises Forhøjelse og om seglet Papir: CCD VI 326 ff., især § 8. — Forordningen udsendtes 23. Juli i trykt Stand til Lensmændene i Danmark og Norge, se Sjæll. Tegnelser XXXIV, 112.

² Se Gunnar Olsen: Studier i Præstemandtallene 1677—1687 i »Fortid og Nutid« XIII 157 f.

³ Alle disse Mandtal opbevares nu i Rigsarkivet blandt Lensregnskaberne Ekstraskattemandtal.

Fole eller Føl, som ikke var 1 Aar gammelt. Skatten skulde være ude senest til førstkommende Fastelavn. Ingen, hverken Skrivere eller Fogder, skulde være fri undtagen Adelen Ugedagsmænd. Lensmændene fik Befaling til at give enhver Bonde en klar Seddel paa, hvor meget han giver i Skat. Skatten skulde oppebæres af Lensmændene¹.

Bonden skulde betale Skat af de Husdyr, han havde den 20. Nov.; dette bestemtes ganske vist ikke i Skattebrevet, men var underforstaaet².

1657: I Forordningen af 21. Juli 1657 bestemtes i første Afsnit af § 8, at af levende Kvæg, som fandtes paa Landet og i Købstæderne, hvad enten det tilhørte gejstlige eller verdslige, skulde der svares, saa længe denne Fejde stod paa, een Gang om Aaret efter følgende Takst:

Af en Hest, Okse, Ko eller Kvie, som er over et Aar..	8 Sk.
Af et aargammelt Svin.....	1 Sk.
Af en Ged, hvor de maa holdes.....	2 Sk.
Af en Bistok	3 Sk.
Af et Faar, en Vædder, et Lam eller en Bede.....	1 Sk.

Paa Landet skulde Lensmændene oppebære Skatten, naar det først var antegnet, hvad enhver Kronens, Kapitels, Hospitals og deslige Bønder ejede og havde. Adelen stod det frit for — hvis den selv ønskede det — at optegne dens egne Bønders Kvæg, det være sig Ugedagsbønders eller andre Fæstebønders, modtage Skatten deraf og siden indbetale Pengene til Landkommisærerne i den paagældende Provins. Lensmændene

¹ Kanc. Brevbøger 1566—70, 108.

² Til Lensmanden paa Mariager Kloster, Jørgen Lykke, der havde rettet en Forespørgsel til Kancelliet, udgik der den 21. Dec. 1566 Befaling om nøje at undersøge, hvad Kvæg Bønderne havde den Dag, Skattebrevet udgik, og oppebære Skatten derefter, uanset om Kvæget siden var slagtet eller afhændet. Lignende Befalinger udgik den 25. Dec. til adskillige andre Lensmænd (Kanc. Brevbøger 1566—70, 115 og 118).

skulde straks skrive til de adelige Godsejere eller i deres Fraværelse til deres Fuldmægtige for at faa oplyst, om de selv vilde lade Skatten opkræve eller ej¹.

b) Skatteregnskabernes Indhold.

Skatteregnskabet fra 1566 har følgende Titel: Register paa then nødeschatt offuer Korsør læn som schreffs epther Martinj aar 1566: da huer mand gaff aff huer oxer, huer koe, huer hest fire schellinch, aff huer øg, huer ungnødt tho schellinch, oc aff huer kalff, huer suin, huer füll, huer foer, huer giedt hand otte en schellinch dansche².

Dette Register er velbevaret. Det er ført med stor Omhu og Samvittighedsfuldhed. For hver enkelt af de skattepligtige anføres, hvor mange Kreaturer af de i Skattebrevet anførte Grupper, han eller hun har, og for hver af disse Poster angives det tilsvarende Skattebeløb, der dernæst opsummeres for hver Person. De forskellige i Skattebrevet nævnte Slags Kreaturer er altid holdt adskilt fra hinanden, selv om Afgiften af dem var ens. Øksne, Køer og Heste er saaledes holdt skarpt adskilte fra hverandre. Skriveren har endda i store Dele af Regnskabet dannet en ny Gruppe med saakaldte Foler, hvoraf der skulde svares 4 Skilling. I Skattebrevet hedder det, at af Føl eller Foler, der er under eet Aar, skal der svares 1 Skilling. De Foler, Skriveren anfører for sig selv, og hvoraf han opkrævede 4 Skil-

¹ Bestemmelsen om Adelenes Fæstebønder har følgende Ordlyd: »Adelen er frit fore, om de det begierer, self deris egne, det vere sig ugedags-tieneris eller andris qveg at anskrifve, forbemelte penge derfor at annamme og siden landcommissarierne i hver province til same brug at tilstille lade, hvorom dennem eller deris fuldmægtige i deris fraverelsse og strax af lensmændene skal tilskrifvis og deris skriftlig svar og erklering herom fornemmis, om de det selv vil lade forrette eller icke« (CCD VI 329 f.).

² Dette Regnskab er i Uddrag udgivet af mig i Danske Magazin 7. Række 2. Bind S. 193—248: Et Kvægskatteregister fra Korsør Len 1566. — Heri er medtaget alle Oplysninger om Besætningerne og om deres Ejere; derimod har jeg udeladt Beregningerne af den Skat, hver Bonde maatte svare af sit Kvæg.

ling, kan da ikke høre herhen; men det er utvivlsomt unge Heste, der er over eet Aar. For de Egenes Vedkommende, hvor Skriveren ikke anfører »Foler« som særlig Gruppe er disse sikkert regnet med blandt Hestene. Føl er derimod overalt anført for sig selv.

I nogle Tilfælde, ofte ved Kvindenavne, anfører Skriveren, at den paagældende er fattig og intet ejer¹. Ved adskillige af Navnene er givet Meddelelse om den paagældende Persons sociale Stilling, især gælder det Husmænd, Gaardmænd (d. v. s. Inderster) og Dreng (d. v. s. Tjenestekarle), sjældnere Møllere. Et Par Steder oplyses det, at en Gaard er øde². Et Sted anføres, at en Kvinde, aabenbart en Gaardfæsters Enke, havde Lejekvæg³. To Steder omtales Børnekvæg, d. v. s. Kvæg, der tilhørte mindreaarige, men brugtes af andre⁴.

I visse Tilfælde anføres det ved et Navn, at den paagældende var Ugedagsbønde⁵; i Førslev By var alle Bønderne Gaardsæder til Førslevgaard og derfor skattefri; andre Bønder i Førslev Sogn, som gjorde Tjeneste til Førslevgaard, maatte derimod betale Skat; for deres Vedkommende indbetalte Gods-

¹ Danske Magazin 7 II 196, Vemmelev: Eline Hemings, nihil habett; smst. 199, Stude: Carine Pouels, paup[er]ja; smst. 200, Frølund: Niels Fønebo, paup[er]; smst. 215, Egeslevmagle: Ingeborg Pouels, paupera, arm; smst. 216, Egeslevlille: Peder Olsβ, nihil habet; smst. 220, Halkevad: Marine Marchuße, habett nihil; smst. 236, Harrested: Lauritz Persβ, forarmett; smst. 236, Vendslev: Las Smidt, forarmett; smst. 239, Bisserup: Merde Lauritze, er forarmett; smst. 239, Spjellerup: Lauritz Brusting, en arme blinde stackel; smst. 241, Karrebæk: Merde Jensβe, en stackel; smst. 244, Bistrup: Anders Nielβ, en fattig mand ing[en]tin[g]; smst. 245, Aggersø: Carine And[er]s, nihil habet.

² Se Danske Magazin 7 II 203 og 232.

³ Danske Magazin 7 II 230: Merde Lauritze i Ormager: »It[em] haffuer hun wdj leye londt« 4 Øksne, 3 Køer, 2 Ungkreaturer.

⁴ Danske Magazin 7 II 208 og 232.

⁵ Det drejer sig om 1 Person i Tjæreby og 5 Personer i Kvislemark. Danske Magazin 7 II 218 og 234. — I den senere nedlagte Vindinge By nævnes smst. 234 kun 2 Bønder, derefter hedder det: »The andre mend i byen er wgedag[s]mend til Winding gaardt«.

ejeren Joachim Beck Beløbet direkte til Rentekammeret uden om Lensmanden¹.

I Almindelighed har Skriveren næppe anført Ugedagsmændene; naar de ikke betalte Skat, vedkom de ikke hans Regnskab. Kun i Tilfælde, hvor de paagældende nylig var blevet Ugedagstjenere, var det af Interesse for ham at gøre opmærksom paa den skete Ændring af deres Forhold. Hvis de udendvidere var blevet udeladt, vilde det have vakt Forundring i Revisionen inde i Rentekammeret.

Adelige Fogder var efter Skattebrevets Lydelse ikke fritaget for at betale Skat; Fogden paa Basnæs optræder da ogsaa i Skatteregistret med sin store Kreaturbestand², derimod var Maribo Klosters Foged paa Kyse Hovgaard fri for denne Skat³.

Skønt Skriveren har gjort sit Arbejde omhyggeligt, har der dog indsneget sig Fejl saa aabenbare, at vi endnu i Dag kan konstatere dem. Det drejer sig om nogle Tilfælde, hvor han i Distraktion har skrevet nogle Tal to Gange, og om nogle andre Tilfælde, hvor der helt mangler Oplysninger om Personernes Kvæghold⁴. Maaske har de intet ejet, eller Oplysningerne er kommet Skriveren saa sent i Hænde, at de ikke har kunnet medtages i Registret. Man kan iøvrigt se, at Skriveren flere Steder har gjort supplerende Tilføjelser i det foreliggende Manuskript⁵.

¹ »All Forsløff bye er gaardsed[er] tiill gaarden og nogle andre som Jochim Beck haff[ue]r ther i sognen aff konng: matz: som hand sielff lader sch[ri]ffue i schatt (siger fogden aff Korþør). Danske Magazin 7 II 247.

² Danske Magazin 7 II 245.

³ »Kiuße hoffgaardt haff[ue]r aff ariild[s] tiidt werit frij for schatt for fogdens wmag tiill Mareboo«. — Kyse Hovgaard var fra 1424 et Len under Maribo Kloster. Danske Magazin 7 II 247. Jvf. Trap: Danmark, 4. Udg., III, 236.

⁴ Fejlagtige Indførsler: Danske Magazin 7 II 219, 224, 240. Mangler: smst. 237 og 244 samt maaske 240.

⁵ Danske Magazin 7 II 200, 231, 248 og 242. — I dette sidste Tilfælde (Seueren Nielß paa Enø) fremgaar Tilføjelsen meget tydeligt. Beløbene

Skatteregnskaberne fra 1657: Oplysningerne om Kvægs-katten for de Landsbyer, der er medtaget i det ovennævnte Skatteregnskab for 1566, maa i 1657 søges i flere Regnskaber. Først og fremmest i Skattemandtallene for Korsør og Antvorskov Len¹; men desuden ogsaa for ganske enkelte Landsbyers Vedkommende i Skattemandtallet for Sorø Len².

Skatteregnskabet for Korsør Len har følgende Titel: Regnskab och mandtall paa quægs-katten aff Korsør lehn forfallden til Bartolemei dag anno 1657. Mandtallet er langt fra ført med den Omhu, der kendetegner 1566-Mandtallet. Skriveren har overalt kun opdelt Kvæget i to Grupper³: Heste og Nød (el. Fæ) — og Faar og Svin⁴. Havde en Person kun Kvæg tilhørende

paa Siden var sammentalt; men da Tilførslen kommer, maa den oprindelige Summa slettes, og en ny indføjes; der tilføjes da forneden paa Siden: »Enndnu Seffrenn Nillszens summ, bleff sidenn taxerit for sith quegh efter for^{ne} summa var schreffuen.«

¹ Indtil 1580 stod Antvorskov Kloster under en Prior. I 1566 havde denne ikke noget med Skatteopkrævningen at gøre; men faa Aar senere — 25. April 1569 — udgik der aabent Brev om, at Lensmændene herefter ikke skulde befatte sig med Opkrævning af Skat eller anden Tynge af Bønderne i det Birk, som nu var lagt til Antvorskov Kloster; for Fremtiden skulde der skrives til Prioren om at sørge for dette (Kanc. Brevbøger 1566—70, 450. Jvf. Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, 148). — Birket var oprettet og dets Omraade fastlagt ved aabent Brev af 23. Marts 1569 (Kanc. Brevbøger 1566—70, 436).

² Ikke sjældent flyttedes Gods fra et Len til et andet; der er derfor overvejende Sandsynlighed for, at de Gaarde i Sorø Len 1657, der her er medtaget, hører til dem, der er opført under Korsør Len i 1566. Dette gælder givetvis 16 Gaarde i Vallensved, 13 Gaarde i Kyse og 4 Gaarde i Stubberup (alle Vallensved Sogn), da disse Gaarde er den overvejende Del af, og for de to Landsbyers Vedkommende alle Gaardene i Byerne. Fra Sorø Len er endvidere hentet 2 Gaarde i Lundby, 3 Gd. i Ollerup, 3 Gd. i Jenstrup (ligeledes alle Vallensved Sogn), 3 Gd. i Sønderup By (Sønderup S.), 1 Gaard i Høve By (Høve S.), 2 Gd. i Tyvstoft (Tjæreby S.), 1 Gd. i Flakkebjærg (Flakkebjærg S.), 1 Gd. i Vemmeløse (Gimlinge S.), 1 Gd. i Hyllinge (Hyllinge S.) og 2 Gd. i Agerup (Hyllinge S.).

³ At der findes en tredje Gruppe omfattende Bistader er ganske uden Interesse for denne Undersøgelse.

⁴ Fx. Christen Madtzen i Svenstrup. Heste og Nød: 7; Faar og Svin: 18.

een af Grupperne¹ eller kun Kvæg af den ene Art inden for hver af Grupperne², anføres kun Navnet paa den Slags Kreaturer, der forefandtes.

Der findes ikke Oplysninger om Ødegaarde og Ugedagsbønder eller om fattige, der intet ejede. Disse er ganske simpelt udeladt. Der er ikke ved hver Person foretaget nogen Udregning af, hvor stor Skat han eller hun skulde betale. Først efter at Mandtallets Summer er adderet i den endelige Optælling, følger Udregningen af det samlede Skattebeløb. Imidlertid var der mange af de i Mandtallet medtagne Bønder, der ikke formaaede at betale den dem paalignede Skat. Der kom en Restance paa ikke mindre end 115 Rd. 5 Sk. af en samlet Skatteindtægt for Lenet paa 275 Rd. 1 Ort 10 Sk. Denne Restance blev naturligvis aldrig betalt³.

Antvorskovs »Mandtal paa Quegschatten forfal[den] til Bartholomej A^o 1657«⁴ er udførligere og omhyggeligere end det tilsvarende for Korsør; men i det store og hele er Kvæget dog opsummeret for hver Besidder i to Grupper, den ene: Heste og Nød, den anden: Svin, Faar og Lam. Havde en Person kun Kreaturer af den ene Art inden for Gruppen, anførtes kun denne Art, saaledes som Tilfældet var det for Korsør Len. Ellers er det sjældent, at en Art Kvæg er opført for sig selv

¹ Fx. Christen Knudtzon i Frølund: 6 Svin.

² Fx. Søffren Lauridzøn i Aarslev: 1 Ko og 2 Svin.

³ Paa Bilag Nr. 2 til Kvægskatten 1657 findes følgende Notits: »Hans kongl. mayts. naadig. svar er, at her paa giffues dilation, indtill dette effter haanden och vden boendens skade kand bekommes. Datum Canceliet for Kiøbenhafns Slot den 27 Junij 1658. E. Krag m. pp.«

Dette blev læst paa Slagelse Herredsting 4. Febr. 1661. — Regnskaberne kvitteredes 12. Sept. 1667.

⁴ Dette Mandtal omfatter ogsaa Løve Herred, det gl. Sæbygaards Len, der i 1657 var bortforlenet til Kristoffer Gjøs Enke Karen Lange. Der var dog forskellige Indskrænkninger i Lensherrens Raadighedsret over Lenet. Skatten blev saaledes oppebaaret af Lensmanden paa Antvorskov. I 1566 var Sæbygaard et selvstændigt Len, hvorfor det da heller ikke omfattes af det bevarede 1566-Mandtal. Jvf. Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, 84 og samme Forf.: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660, 20.

alene. Dog findes Studlinger anført to Gange; Stude, Kvier og Foler findes hver omtalt een Gang¹. Lejekvæg forekommer 3 Steder; i de to Tilfælde drejede det sig om Faar, i det tredje om Køer².

Mange Steder i Regnskabet opføres under de enkelte Landsbyer en særlig Gruppe med Husmænd. Det drejer sig ofte om et ikke helt ringe Antal, i Tjustrup var der fx. 7, i Hejninge 8, i Kirkestillinge 10 og i Kindertofte endog 12. De havde alle Kvæg, omend i Almindelighed ikke noget større Antal. Det er en Undtagelse, naar man finder en Husmand med 44 Heste og Nød, 71 Svin, Faar og Lam³.

Som ved Korsør Len gik det ogsaa her; mange var ikke i Stand til at betale deres Kvægskat. Af en Skatteindkomst for hele Lenet paa 1403 Rd. 40 Sk. kom der til at staa 504 $\frac{1}{2}$ Rd. 45 Sk. i Restance hos Bønderne⁴. Denne Restance blev ført til Udgift i Regnskabet med Bemærkning om, at Pengene ikke kunde bekommes hos Bønderne, og at der af kgl. Majestæt var givet Dilation. Efter at Svenskekrigenes Hærgen paa Sjælland var begyndt, var enhver Afbetaling paa Restancerne naturligvis en Umulighed.

Skattemandtallet for Sorø Len 1657 er meget omhyggeligt ført; de forskellige Grupper af Kvæg er skilt ud fra hinanden, kun Heste og Føl, Stude og Studlinger, Køer og Kvier, Faar og

¹ Præsten Hr. Hans Carstensen i Slots-Bjærgby havde to Studlinger, og Christen Brøger smst. havde 5. Husmanden (el. Tjenestekarlen?) Søren Nielsen i Kirkestillinge havde 4 Stude. Hans Pedersen i Slots-Bjærgby havde 1 Fole, Ole Bertelsen i Store Valby 1 Kvie.

² Christen Brøger i Slots-Bjærgby havde 14 Lejefaar, Niels Pedersen i Tjustrup 22. Rasmus Knudtzen i Store Valby havde 2 Lejekøer.

³ Dette usædvanligt store Kvæghold fandtes hos Christen Hemmelsen i Rosted (Sørbymagle S.); særlige Forhold maa have gjort sig gældende. — Ovenstaaende Beskrivelse af Mandtallet 1657 for Antvorskov Len tager ikke Hensyn til den Del af Lenet, der laa i Løve Herred.

⁴ Det var Skatten for 4641 Heste og Nød, for 9888 Svin, Væddere, Faar og Lam og for 487 Bistader. — En specificeret Fortegnelse over Restanterne og deres Kvæg findes ved Regnskabet over Indtægt og Udgift for Antvorskov Len 1657—58 Bilag J: Rigtig restandtz paa Anduorskouff leen fra Philippi Jacobi dag 1657 och till aarsdagen anno 1658.

Lam er — hver Gruppe for sig — slaaet sammen, dog ingenlunde altid. Husmænd og Inderster er i mange Tilfælde opført for sig. I sin Udspecialisering minder dette Regnskab saaledes meget om Mandtallet fra 1566; men desværre har det som ovennævnte kun kunnet finde Anvendelse i denne Undersøgelse i meget ringe Omfang.

Bønderne i Sorø Len kom overhovedet aldrig til at betale denne Skat af Kvæget; det trak ud, inden Betalingen kom i Gang, og imens faldt Svenskerne ind i Landet; efter Krigene var Bønderne her som andre Steder forarmede. I 1664 dukkede Kvægskatten fra 1657 op igen, og det var Tanken at affordre Bønderne de gamle Afgifter¹. Der blev da indgivet en Ansøgning om Eftergivelse af Skatten², og ved en kgl. Missive af 9. Aug. 1664³ bevilgedes dette. Regnskabet for Skatten kvitteredes 12. Jan. 1666.

Fælles for Mandtallene fra 1657 er det, at Hovedmængden af de deri anførte Bønder er Kronens Tjenere, hertil kommer desuden Gejstlighedens Bønder og andre. Adelen havde for sine Fæstebønder — heri indbefattet Ugedagstjenerne — Ret til at indbetale Skatten direkte til Landkommisærerne; der er al Grund til at tro, at det har været denne Fremgangsmaade, som den overvejende Del af Adelen havde tænkt at benytte sig af. Imidlertid er der i de sjællandske Landbokommisærers Regnskaber kun paatruffet 6 saadanne Indbetalinger⁴. Formo-

¹ At det virkelig var Meningen at opkræve Skatten trods Krigene, viser en overstreget Notits i Mandtallet ved Bonden Peder Jensen i Krøjerup (da Pedersborg S., nu Bromme S.). Der staar: »d. 30. Januar 63, for vdleg paa schiffte«. Den paagældende Bonde er altsaa død, og Lensmanden har da ladet Boet afkræve Beløbet.

² Supplikationen ligger nu som Indlæg til Sjæll. Tegnelser 1664, Nr. 359.

³ Sjæll. Tegnelser XXXVII, 133 (Nr. 359). Originalen ligger i Kvægskattemandtallet af 1657.

⁴ Militære Regnskaber: Pakken: Sjællandske Kommissarie-Regnskaber 1657—59. — De 6 Tilfælde var følgende: 3. Sept. indbetalte Frederik Urne Kvægskatten for Bønderne under Kragerup, 19. Sept. for Bønderne under Bregentved. — 12. Dec. leverede Sivert Urne Kvægskatten for Bønderne under Raarup. — 3. Okt. betalte Niels Trolle Skatten af Rygaards

dentlig er det gaaet saaledes, at Betalingen for de fleste Adels-godsers Vedkommende er trukket i Langdrag. Krigene har derfor umuliggjort Betalingen.

c) Muligheden for Sammenligning.

Kreatureerne. Skattemandtallene for 1657 egner sig daarlignst for statistisk Bearbejdelse; den grove Opdeling i to Grupper af Kvæg sætter Grænsen for, hvor langt man kan gaa ved Sammenligningen. De to Grupper af Kvæg, der forekommer i Korsør og Antvorskov Mandtal af 1657 vil i det følgende blive benævnt Store Kreaturer (el. Store Husdyr) og Smaakreaturer (el. Mindre Husdyr). Gruppen Store Kreaturer omfatter: Heste, Okser, Køer og Kvier, som er over 1 Aar. Gruppen Smaakreaturer bestaar af: Geder, Faar, Væddere, Lam og Beder samt aargamle Svin.

Spørgsmaalet er saa, om man ud fra Materialet fra 1566 kan sondre to dertil fuldstændigt svarende Grupper. For de store Kreaturers Vedkommende synes der ikke at være større Vanskeligheder; denne Gruppe maa omfatte de Kolonner, der indeholder Øksne, Køer, Ungkreaturer, Heste, Øg og Foler. De Føl, der ikke er et Aar, findes udsondret for sig selv og kan derfor let udskilles. Grænsen mellem Kalve og Ungkreaturer er ikke angivet i Skattebrevet; men man tager næppe meget fejl, hvis man regner med, at den — som ved Føllene og Folerne — ligger omkring det fyldte første Aar. Kalvene, der i Mandtallet er anført for sig, kan derfor uden videre udelades og medtages ikke blandt de store Kreaturer.

For Smaakreatureernes Vedkommende ligger Vanskeligheden i, at Aarsgrænsen, der i 1566 var gældende for Svinene, aabenbart ogsaa maa have været gældende for Faarene i 1566; der nævnes overhovedet ikke Lam i Mandtallet fra dette Aar, mens Lammene overalt er medtaget i 1657 og hyppigt omtales.

Bønder. — 28. Sept. indleverede Fru Lene Rud samme for Vedbygaards Bønder. — 19. Sept. havde Jomfru Ane Grubbe betalt Kvægskatten af sine Bønder.

Kun aargamle Svin er medtaget saavel i 1566 som i 1657. Der findes ingen Maade, hvorpaa man kan udskille Lammene af Gruppen Smaakreaturer 1657; man maa derfor, naar der sammenlignes med Materialet fra 1566, gøre sig klart, at Tallene for Smaakreaturer 1657 paa Grund af Skævhed i Materialet ligger for højt¹.

Tidspunktet. I 1566 skulde Bønderne betale Skat af det Kvæg, de havde den 20. November s. A. I 1657 blev Skatten udskrevet meget tidligere paa Aaret; Bønderne maa have skullet betale Skat af det Kvæg, de havde i August, nøjere bestemt den 24. August, Skattebrevets Dato. Ved Sammenligningen bliver da at tage Hensyn til dette. Da Kvægskatten blev udskrevet i 1566, havde Bønderne utvivlsomt slagtet de Kreaturer, der var beregnet dertil, og havde kun deres egentlige Levekvæg staaende. De store Efteraarsslagtninger fandt dengang Sted i Oktober Maaned og i Begyndelsen af November. Den 20. Nov. har de været overstaaet².

¹ I Mandtallet for Sorø Len 1657 er der ved adskillige Landsbyer skelnet mellem Faar og Lam. Det er derfor ved disse Landsbyer muligt at udregne, hvor stor en Procent Lammene har udgjort af Gruppen Smaakreaturer (Faar, Lam og aargamle Svin). Denne Oplysning har kunnet fremskaffes for to af de til Korsør Len 1566 hørende Landsbyer, nemlig Kyse og Vallensved (begge Vallensved S.); Lammene udgjorde her henholdsvis 26,3 og 19,3 $\%$. For følgende andre større Landsbyer i Sorø Len haves tilsvarende Oplysninger (Procenttallene er anført efter Landsbynavnet): Jerslev (Lille Fuglede S.): 16,8 $\%$; Kirke-Fjenneslev (Fjenneslev S.): 18,3 $\%$; Fuldbby (Bjernede S.): 19,9 $\%$; Munke-Bjærgby (Munke-Bjærgby S.): 23,2 $\%$; Bjernede (Bjernede S.): 25,5 $\%$; Bromme (Bromme S.): 27,4 $\%$. — Disse Tal, svingende mellem 15 og 30 $\%$, maa naturligvis benyttes med den allerstørste Forsigtighed. Forskellene fra Egn til Egn maa have været meget betydelige. I Skovegne var Svineholdet stort; i Egne med store Landsbyoverdrev maa man regne med større Faarehold.

² Man maa ved Sammenligning med Nutidsforhold huske paa, at de angivne Tidspunkter alle er efter den gamle Stil, hvad der gør, at de for os tilsyneladende kommer til at ligge noget før paa Aaret. — Paa Korsør Slot slagtede man i 1610 Lam 16. Okt., Stude 19. Okt., Svin 27. Okt. — I 1611 slagtedes smst. Lam 8. Okt., Øksne 29. Okt. og Svin 5.—6. Nov. — I 1612 slagtedes Faar og Lam 14. Okt., Øksne 19. Okt. og Svin 26. Okt. Disse Oplysninger, der paa en enkelt nær alle peger hen paa Oktober

Sammenlignes Oplysningerne for 1566 og 1657 maa det derfor have in mente, at der paa dette Punkt er nogen Skævhed i Materialet. Tallene for 1657 ligger saavel for de store som for de smaa Kreaturers Vedkommende for højt, især vel for de sidstes.

Kvægbesidderne. Der er ingen Mulighed for at sammenligne Gaard med Gaard, Hus med Hus. Det Kildemateriale mangler, hvorudfra de Ejerlister skulde tilvejebringes, som kunde forbinde Gaardene eller Husene paa de to Tidspunkter. Kun ved enligtbliggende Gaarde (Taarnborg, Engelstrup Torp, Hule) kan man derfor uden saadanne Lister drage Sammenligninger paa denne Maade. Fremgangsmaaden maa ellers være den, at Gennemsnittet for en Landsbys Gaarde i 1566 sammenlignes med Gennemsnittet for samme Landsbys Gaarde i 1657 henholdsvis for store og for smaa Kreaturer. Det bliver derfor nødvendigt at skille Husmænd, Inderster og Tjenestekarle ud fra Gaardmændene, og ved Sammenligningen alene operere med disse sidstes Kvæghold. Ved Mandtallet for 1566 er der visse Vanskeligheder forbundet med at skelne mellem Gaardmændene og de øvrige Kvægbesiddere. I mange Tilfælde er der ganske vist Oplysninger om, hvilke der er Husmænd, Inderster eller Tjenestekarle¹; men det er dog langt fra ved alle. Heldigvis er det i Almindelighed ret let alene ud fra Kvægholdet at se, om en Person er Gaardbesidder eller ikke, og vi ved fra Matriklen af 1688, hvor mange Gaarde, der da var i Landsbyerne. Et lignende Antal maa man regne med at finde i 1566; der kan ganske vist være sket Forandringer, enkelte Gaarde kan vel være nedlagt, andre kommet til ved Gaarddeling. I nogle Tilfælde er hele Landsbyer forsvundet; det gælder fx. Lyngby (Egeslevmagle S.)² og Brorup (Skt. Mikkels Lands.)³. Men trods disse som Slagtemaaned, er hentet fra Korsør Lens Udspisningsregistre 1610—12 (i Pakken: Korsør Ugekost- og Udspisningsregistre 1609—17, ved Lensregnskaberne i Rigsarkivet).

¹ Se ovenfor S. 148.

² Byen afbrændte under Svenskekrigene og blev ikke senere genopbygget; derimod oprettedes paa dens Jorder Hovedgaarden Lyngbygaard. Danske Magazin 7 II 216, jvf. Trap: Danmark, 4. Udg. III 195 f.

³ Brorup nedlagdes 1674, og paa dens Jorder oprettedes Hovedgaarden

Ændringer kan den store Matrikels Oplysninger være til Nytte ved Bestemmelsen af Gaardmændene i Skattemandtallet af 1566; i Almindelighed vil man nemlig se, at Antallet af de Personer, der efter deres Kvæghold maa formodes at være Gaardbesiddere, stemmer nøje med det Antal Gaarde, der findes angivet i Matriklen af 1688.

Ved Mandtallet fra 1657 er det lettere at udskille Gaardbesidderne; ofte findes Husmændene her samlet i en Gruppe for sig¹; og yderligere er der nu adskilligt andet Materiale, Lensregnskabernes Indtægts- og Udgiftsregnskaber, Jordebøger og andre Skattemandtal fra den paagældende Tid, hvorved de forskellige Grupper af Landboer kan skilles ud fra hinanden.

Møllerne volder derimod — især i 1566 — i nogle Tilfælde Vanskeligheder; mange af dem havde et betydeligt Kvæghold og har utvivlsomt tillige haft en Gaard eller i hvert Fald et til Møllen hørende Jordareal at dyrke²; saadanne maa derfor i Virkeligheden ligestilles med Gaardmændene. Andre derimod har ikke haft noget videre Jord til deres Mølle og maa derfor henregnes til Husmændene. Der maa her skønnes i hvert enkelt Tilfælde³.

IV. Fremlæggelse af det bearbejdede Materiale.

I nedenstaaende Tabeller fremlægges Materialet i bearbejdet Form. I Tabel I gives for hver Landsby først Oplysningerne fra 1566, dels Antallet af de Gaarde, hvorfra Kvægholdet kendes, derefter det gennemsnitlige Antal af større Husdyr paa hver af disse Gaarde, saa det tilsvarende gennemsnitlige Antal af

Brorupgaard. Danske Magazin 7 II 211, jvf. Trap: Danmark. 4. Udg. III 169.

¹ Se ovenfor S. 152.

² Jvf. Svend Aakjærs Indledning til Henrik Pedersen: De danske Landbrug 1688 (1928), 17 f.

³ I visse Tilfælde vil man ogsaa kunne træffe Personer, der har Tilnavnet Møller uden selv at være Møller af Profession. Faderen eller en fjernere Slægtning kan fx. have haft denne Næringsvej og Tilnavnet siden hen være nedarvet.

mindre Husdyr pr. Gaard. Herefter følger for 1657 de tilsvarende Oplysninger i samme Rækkefølge. I Tabellens sidste Kolonne er til Sammenligning angivet Antallet af Gaarde 1688. Tallene i denne Kolonne er ikke taget direkte fra Matriklen, men fra Henrik Pedersens Ekscerpter deraf i hans Bog: De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel 1688 (1928). Ved Benyttelsen af disse Tal er det imidlertid nødvendigt at huske paa, at alle Ejendomme paa 1 Td. Hartkorn og derover er regnet for Gaarde; Tallene angiver altsaa ikke, hvad man paa Matriklens Tid regnede for Gaarde; Huse med et Jordtilliggende paa over 1 Td. Hartkorn og derover er medregnet. Der bliver derfor i adskillige Tilfælde Uoverensstemmelse mellem Matriklens Oplysninger om Gaardantallet i Landsbyerne paa den ene Side og Oplysningerne de to andre Kolonner om Antallet af Gaarde, uanset om Oplysningerne i disse to Kolonner omfatter alle Gaarde i de paagældende Landsbyer.

For mange af de Landsbyer, der optræder i Mandtallet fra 1566, mangler de tilsvarende Oplysninger for 1657; saadanne Tilfælde er naturligvis ikke optaget i det bearbejdede Materiale. For andre af de i 1566-Mandtallet forekommende Landsbyer mangler de fleste af Landsbyernes Gaarde i 1657-Materialet; naar blot een Gaard forekommer, er den paagældende Landsby medtaget i Materialet, selv om Sammenligningens Værdi paa Grund af, at der mangler Oplysninger om de øvrige Gaarde i Landsbyen, naturligvis er meget stærkt reduceret. Landsbyerne i Tabel I er ordnet alfabetisk efter Byens Begyndelsesbogstav.

Tabel II viser Udviklingen i Kreaturholdet for de store Husdyrs Vedkommende. Det ses, om der har været Stigning eller Fald i Kreaturholdet i Tiden mellem 1566 og 1657, og hvor stor Stigningen eller Nedgangen har været, beregnet i Procenttal. Ved Udregningen er Tallene fra Tabel I lagt til Grund. Landsbyerne er ordnet saaledes, at Tabellen begynder med den Landsby, hvor der har været den største procentvise Stigning, og ender med den Landsby, der har haft den største procentvise Nedgang i Kreaturholdet.

Tabel III viser en til Tabel II svarende Udvikling for Smaakreaturenes Vedkommende. Tallene fra Tabel I er lagt til Grund. Ordningen af Landsbyerne er foretaget efter det i Tabel II anvendte Princip.

For at kunne kontrollere Materialet er Tabel IV—VII udarbejdet. I Tabel IV er vist, hvor mange af de i Materialet forekommende Gaarde, der henholdsvis i 1566 og 1657 hører hjemme i de forskellige i Tabel II angivne Grupper af Landsbyer.

Tabel V giver en til Tabel IV svarende Opstilling af, hvor mange Gaarde, der paa de to nævnte Tidspunkter hører hjemme i de forskellige i Tabel III angivne Grupper af Landsbyer.

I Tabel VI og Tabel VII er Opgivelserne i Tabel II og Tabel III grupperet efter Materialets Kvalitet. Det gælder at undersøge, om Tallene for de Landsbyer, hvorfra der paa Grund af Manglerne i Materialet kun haves Oplysninger om en Del af Gaardene, fremkalder en Skævhed i Tabellerne II og III. Oplysninger for de Landsbyer, fra hvilke de manglende Gaarde hverken i 1566 eller i 1657 overstiger 20 % af Landsbyens samlede Gaardantal, er betegnet som gode. Mangler der paa et af de nævnte Tidspunkter mellem 21,1 og 40,0 % betegnes Oplysningerne som brugelige. Mangler der over 40 %, er Oplysningerne daarlige¹.

¹ Ved Landsbyens samlede Gaardantal forstås her ikke de fra Matriklen 1688 hentede, i Tabel I angivne Tal, da disse i adskillige Tilfælde — som tidligere paapeget — ligger for højt. Det fra 1566 i Tabel I angivne Gaardantal vil derimod i Almindelighed vise sig rigtigt at angive Antallet af, hvad man i Datiden ansaa for Gaarde. Der er dog overalt konfereret med Tallene fra Henrik Pedersens: De danske Landbrug 1688, og i de Tilfælde, hvor det var tydeligt, at det fra Mandtallet 1566 kendte Antal Gaarde laa for lavt, er der under Hensyntagen til de i 1657 og 1688 angivne Gaardtal skønnet, hvor stort Antallet af Gaarde har været i hver af de paagældende Landsbyer.

Tabel I.
Oplysninger om Kvægholdet pr. Gaard 1566 og 1657 for saavel større som mindre Husdyr.
(St. Husd. = Større Husdyr. — Md. Husd. = Mindre Husdyr.)

Landsby	1566			1657			1688
	Antal Gaarde	St. Husd. pr. Gaard	Md. Husd. pr. Gaard	Antal Gaarde	St. Husd. pr. Gaard	Md. Husd. pr. Gaard	
Aarslev (Sønderup S.)	18	14,7	11,7	16	8,1	23,0	18
Agerup (Hyllinge S.)	9	18,4	17	2	12,5	21,5	11
Aggersø	26	12,7	21,5	16	10,6	11,1	28
Atterup (Boeslunde S.)	5	14,6	12,4	1	5	4	5
Baaslunde (Egeslevmagle S.)	22	14,3	14,3	8	6,3	14,1	22
Bendslev (Haarslev S.)	6	19,5	20,2	2	12,0	23,0	10
Bjerre, Sdr.	18	16	17,8	9	5,6	12,1	18
Bjærgby, Slots-	24	22,1	23,8	24	10,7	19	24
Boeslunde	12	9,8	8,4	1	15	31	12
Bonderup (Taarnborg S.)	4	19,5	13,8	6	7,7	18	9
Brorup (Skt. Mikkel's Lands.)	8	19	16,4	6	8,5	25	1
Brunemose (Tjustrup S.)	2	33,5	42,5	2	14,5	26	2
Bødstrup (Sørbymagle S.)	8	16,9	15	6	10,2	21,2	6
Bøgebjærg, Vester- (Boeslunde S.)	5	12	17,2	1	5	0	9
Bøgebjærg, Øster- (Boeslunde S.)	4	13,8	12	1	11	18	4
Egerup (Boeslunde S.)	4	17,8	18,8	2	10,5	16	4
Egeslevlille (Egeslevmagle S.)	10	14,3	14,6	3	12	22,3	10
Egeslevmagle	22	14,3	14,3	8	6,3	14,1	22
Engelstrup Torp (Sørbymagle S.)	1	31	36	1	14	16	0
Erdrup (Hemmeshøj S.)	7	21,4	18,6	4	19,3	30,5	7
Eskildstrup (Boeslunde S.)	2	15	13,5	2	10,5	27	2
Faardrup	23	15	11,6	22	11,4	20,9	23
Flakkebjærg	29	13,6	12,7	20	7,7	14,8	29

Flenstoftte (Krummerup S.)	7	18,3	17,3	5	9,4	18,4	6
Forlev (Vemmelev S.)	19	22,4	20,1	12	15,6	35	19
Frolunde (Taarnborg S.)	18	14,5	12,7	8	10	18,9	18
Fuglebjærg	14	20,4	18,6	8	6,5	17,8	14
Gimlinge	20	15,6	13,1	20	8,2	16,5	20
Gjerlev	21	13,7	15,8	16	10,8	24,7	21
Glænsø (Ørslev S.)	20	11,5	15,6	3	2,7	5	20
Gryderup (Boeslunde S.)	15	21,1	17,9	9	7,8	17,4	15
Haarslev (Flakkebjerg H.)	13	17,9	14,4	9	15,9	31,3	13
Haldagerlille	8	20,9	19,3	9	11,9	26,2	8
Haldagermagle (Krummerup S.)	14	12,1	11,4	19	8,2	17,4	21
Halkevad (Skørpinge S.)	9	10,7	11,1	6	12,2	25,8	8
Hallelev (Sønderup S.)	13	14,7	14,4	11	8	17,2	13
Halseby (Taarnborg S.)	6	9,5	13,2	5	6,6	18,8	6
Harrested (Sludstrup S.)	13	21,9	23,5	12	10,4	24,9	12
Hejninge	19	21,9	19,1	16	16,8	29	19
Hemmeshøj	12	19,2	15,3	11	17,1	34,4	12
Herrestrup	4	16,8	13,8	6	11,8	22,7	8
Holmstrup (Skt. Peders Lands.)	9	20	15,9	8	11,3	25,5	9
Hulby (Taarnborg S.)	13	15,5	14,5	9	6,4	13,6	15
Hule (Tjustrup S.)	1	11	1	1	5	22	1
Hyllerup (Skt. Peders Lands.)	9	10	11,2	6	7,8	21,2	9
Hyllested	29	17	12,5	3	4,7	11,7	29
Hyllinge	12	15,7	14,4	6	9,2	16	12
Højbjærg (Førslev S.)	4	14,3	19,8	3	6	16	4
Høve	23	12,1	11,3	7	7,7	18,4	22
Jenstrup (Vallensved S.)	10	22,2	18,1	3	10	16,3	9
Jærnbjærg (Skt. Mikkel's Lands.)	3	25,3	24	3	7,3	23,7	3
Kilderød (Tjustrup S.)	2	6,5	1,5	2	12,5	27	2

Tabel I (fortsat).

Landsby	1566		1657		1688	
	Antal Gaarde	St. Husd. pr. Gaard	St. Husd. pr. Gaard	Antal Gaarde	Md. Husd. pr. Gaard	Antal Gaarde
Kirkerup	8	23,5	8	9,9	21	8
Krummerup	8	12,9	5	5,4	11,2	8
Kvislemark	14	17,5	1	5	18	18
Kyse (Vallensved S.)	13	16,6	13	12,5	25,2	15
Landsgrav (Skt. Peders Lands.)	14	18,1	13	10,2	22,2	13
Lindeskov (Boeslunde S.)	5	7,2	2	5	9,5	5
Lorup (Kirkerup S.)	5	10,8	3	21,3	40,3	3
Lundby (Vallensved S.)	5	24,4	5	10,6	21,2	5
Lundforlund	20	18,8	13	13,1	28,9	20
Lynby (Egeslevmagle S.)	13	20,6	7	11,9	22,6	3
Menstrup (Marvede S.)	29	17,2	3	4,7	10,3	29
Nordrup (Slagelse H.)	16	16,3	14	14,4	21,9	16
Næble (Boeslunde S.)	14	19,5	8	9,5	16	14
Næblerød (Haldagerlille S.)	5	22,2	6	7,8	22	6
Ollerup (Vallensved S.)	5	14,6	4	9,3	15,8	5
Omø	18	14,7	13	7,5	15,5	19
Ormslev (Vemmelev S.)	25	18,3	8	10,1	19,6	25
Ottestrup	6	16,7	6	11	22,5	5
Ravnebjerg (Haldagerlille S.)	3	21,7	3	13,7	33,7	3
Rosted (Sørbymagle S.)	12	21,8	11	16,2	30,8	11
Skovsø (Skt. Mikkel's Lands.)	15	12,7	12	10,3	19,8	15
Skjørpinge	21	15	19	7,7	17,6	21
Sludstrup	7	14,7	7	10,4	21,7	7
Snekkerup (Faardrup S.)	5	20,4	5	12,6	27,2	5
Sneslev (Førslev S.)	19	14,6	12	7,3	18,7	18

Spjellerup (Marvede S.)	16	16,7	14,5	1	8	17	16
Stubberup (Vallensved S.)	4	24	16,5	4	14,5	26	4
Stude (Hemmeshøj S.)	11	17,8	16,5	9	10,4	23,6	11
Svendstrup (Taarnborg S.)	10	11,4	19	7	8,5	15,1	10
Sønderjellinge (Haarslev S.)	9	17,4	13,3	8	8	17,8	12
Sønderup (Sønderup S.)	7	9,3	5,7	8	14,9	16,8	7
Sønderup (Boeslunde S.)	10	24,3	22,6	5	12,4	25,2	10
Sørbylille (Sludstrup S.)	8	18	15,8	8	11,2	20	8
Sørbymagle	14	13,1	10,9	13	9,6	21,7	14
Sørdrup	5	15,6	9,6	5	4	15,4	6
Taarnborg	1	18	16	1	13	36	2
Tingjellinge	12	15,4	11,9	10	11,8	17,6	12
Tjustrup	6	10,7	10,2	8	10,1	22,5	12
Tjæreby (Tjæreby S.)	13	15	16,6	2	15,5	23,5	9
Tjæreby (Taarnborg S.)	9	24,8	21	9	9,2	20	9
Tornemark (Fyrendal S.)	15	21,5	13,5	3	8,7	14,7	20
Torpe (Gimlinge S.)	4	29,3	22,8	4	5,5	16,5	4
Trenderup (Boeslunde S.)	4	14,3	12	3	7,3	31	1 Hovedgd.
Tyvstofte	14	17,6	14,6	4	14,8	22,8	14
Valby, Ll. (Skt. Mikkel's Lands.)	4	29,3	22,3	11	10,5	22,6	12
Valby, St. (Skt. Mikkel's Lands.)	17	17,4	17,5	11	10,6	22,7	17
Vallensved	22	13,6	15,1	16	10,3	23,5	21
Vedbysønder (Ottestrup S.)	10	21,3	21	11	13,2	25,1	10
Vemmelev	18	16,9	15,3	15	9,9	26,8	20
Vemmeløse (Gimlinge S.)	21	17	13,8	7	6	11	21
Ørslev	5	13	7,8	3	5	10	8

Tabel II.
Større Husdyr.
Den procentvise Frem- eller Tilbagegang i Tiden
1566—1657.

Landsbyer med Stigning:	
Lorup (Kirkerup S.)	97,1 %
Kilderød (Tjustrup S.)	92,3 -
Boeslunde	53,1 -
Halkevad (Skørpinge S.)	14,2 -
Tjæreby (Tjæreby S.)	3,3 -
Landsbyer med 0,1—9,9 % Nedgang:	
Tjustrup	5,6 %
Erdrup (Hemmeshøj S.)	9,8 -
Landsbyer med 10—19,9 % Nedgang:	
Hemmeshøj	10,9 %
Haarslev (Flakkebjærg S.)	11,2 -
Nordrup (Slagelse H.)	11,7 -
Egeslevlille (Egeslevmagle S.)	15,4 -
Tyvstoft	15,9 -
Aggersø	16,5 -
Hejninge	18,7 -
Skovsø (Skt. Mikkels Lands.)	18,9 -
Landsbyer med 20—29,9 % Nedgang:	
Bøgebjærg, Øster- (Boeslunde S.)	20,3 %
Gjerlev	21,2 -
Hyllerup (Skt. Peders Lands.)	22,0 -
Tingjellinge	23,4 -
Faarstrup	24,0 -
Vallensved	24,3 -
Kyse (Vallensved S.)	24,7 -
Svendstrup (Taarnborg S.)	25,5 -
Rosted (Sørbymagle S.)	25,7 -
Sørbymagle	26,7 -
Taarnborg	27,8 -
Sludstrup	29,2 -
Herrestrup	29,8 -
Landsbyer med 30—39,9 % Nedgang:	
Eskildstrup (Boeslunde S.)	30,0 %
Lundforlund	30,3 -

Tabel II (fortsat).

Forlev (Vemmelev S.).....	30,4 %
Lindeskov (Boeslunde S.)	30,6 -
Frølund (Taarnborg S.)	31,0 -
Agerup (Hyllinge S.).....	32,1 -
Haldagermagle (Krummerup S.)	32,2 -
Ottestrup.....	34,1 -
Halseby (Taarnborg S.)	35,3 -
Ollerup (Vallensved S.)	36,3 -
Høve.....	36,4 -
Ravnebjerg (Haldagerlille S.).....	36,9 -
Sørbylille (Sludstrup S.).....	37,8 -
Vedbysønder (Ottestrup S.).....	34,1 -
Snekkerup (Faardrup S.).....	38,2 -
Bendslev (Haarlev S.)	38,6 -
Valby, St. (Skt. Mikkel's Lands.)	39,0 -
Bødstrup (Sørbymagle S.)	39,6 -
Stubberup (Vallensved S.).....	39,6 -
Landsbyer med 40—49,9 % Nedgang:	
Egerup (Boeslunde S.)	41,0 %
Vemmelev	41,4 -
Hyllinge.....	41,4 -
Stude (Hemmeshøj S.)	41,6 -
Lyngby (Egeslevmagle S.).....	42,2 -
Haldagerlille	43,1 -
Flakkebjerg	43,4 -
Holmstrup (Skt. Peders Lands.).....	43,5 -
Landsgrav (Skt. Peders Lands.)	43,6 -
Aarslev (Sønderup S.).....	44,9 -
Hallelev (Sønderup S.).....	45,6 -
Gimlinge.....	47,4 -
Flenstoft (Krummerup S.).....	48,6 -
Skjørpinge	48,6 -
Sønderup (Boeslunde S.)	48,9 -
Trenderup (Boeslunde S.)	48,9 -
Omø By.....	48,9 -
Landsbyer med 50—59,9 % Nedgang:	
Sneslev (Førslev S.)	50,0 %
Bjærgby, Slots-	51,6 -
Næble (Boeslunde S.)	51,8 -
Spjellerup (Marvede S.)	52,1 -

Tabel II (fortsat).

Harrested (Sludstrup S.)	52,5 %
Sønderjellinger (Haarslev S.).....	54,2 -
Hule (Tjustrup S.)	54,5 -
Engelstrup Torp (Sørbymagle S.)	54,8 -
Jenstrup (Vallensved S.)	54,9 -
Brørup (Skt. Mikkel's Lands.)	55,3 -
Egeslevmagle.....	55,9 -
Ormslev (Vemmelev S.)	56,3 -
Lundby (Vallensved S.)	56,5 -
Brunemose (Tjustrup S.)	56,7 -
Højbjærg (Førslev S.).....	57,7 -
Kirkerup	57,9 -
Krummerup.....	58,1 -
Bøgebjærg, Vester- (Boeslunde S.)	58,6 -
Hulby (Taarnborg S.).....	58,7 -
Tornemark (Fyrendal S.).....	59,4 -
Landsbyer med 60—69,9 % Nedgang:	
Sønderup (Sønderup S.).....	60,2 %
Bonderup (Taarnborg S.).....	60,5 -
Ørslev.....	61,5 -
Tjæreby (Taarnborg S.)	62,9 -
Valby, Ll. (Skt. Mikkel's Lands.)	64,2 -
Vemmeløse (Gimlinge S.).....	64,7 -
Næblerød (Haldagerlille S.).....	64,9 -
Bjerre, Sdr.-	65,0 -
Baaslunde (Egeslevmagle S.).....	65,5 -
Atterup (Boeslunde S.).....	65,8 -
Fuglebjærg.....	67,5 -
Gryderup (Boeslunde S.)	67,8 -
Landsbyer med 70—79,9 % Nedgang:	
Jærnbjærg (Skt. Mikkel's Lands.)	71,1 %
Kvislemark	71,4 -
Hyllested	72,3 -
Menstrup (Marvede S.).....	72,7 -
Sørdrup	74,4 -
Glæno (Ørslev S.)	76,5 -
Landsbyer med over 80 % Nedgang:	
Torpe (Gimlinge S.)	81,2 %

Tabel III.
Mindre Husdyr.
Den procentvise Frem- eller Tilbagegang i Tiden
1566—1657.

Landsbyer med over 100 % Stigning:	
Hule (Tjustrup S.)	2100,0 %
Sønderup (Sønderup S.)	370,2 -
Lorup (Kirkerup S.)	319,8 -
Boeslunde	266,7 -
Kilderød (Tjustrup S.)	170,0 -
Trenderup (Boeslunde S.)	148,3 -
Halkevad (Skjørpinge S.)	132,4 -
Taarnborg	125,0 -
Hemmeshøj	124,8 -
Tjustrup	120,6 -
Haarslev (Flakkebjærg H.)	117,4 -
Eskildstrup (Boeslunde S.)	100,0 -
Landsbyer med 80—99,9 % Stigning:	
Sørbymagle	99,1 %
Aarslev (Sønderup S.)	96,6 -
Nordrup (Slagelse H.)	90,4 -
Hyllerup (Skt. Peders Lands.)	89,3 -
Skovsø (Skt. Mikkels Lands.)	88,6 -
Ravnebjærg (Haldagerlille S.)	80,2 -
Faarstrup	80,2 -
Landsbyer med 60—79,9 % Stigning:	
Lundforlund	75,2 %
Vemmelev	75,2 -
Forlev (Vemmelev S.)	74,1 -
Rosted (Sørbymagle S.)	69,2 -
Herrestrup	64,5 -
Erdrup (Hemmeshøj S.)	63,9 -
Høve	62,9 -
Sørdrup	60,6 -
Holmstrup	60,4 -
Landsbyer med 40—59,9 % Stigning:	
Valby, St. (Skt. Mikkels Lands.)	58,3 %
Stubberup (Vallensved S.)	57,6 -
Gjerlev	56,3 -
Tyvstoft	56,2 -

Tabel III (fortsat).

Vallensved	55,6 %
Lindeskov (Boeslunde S.)	53,2 -
Egeslevlille (Egeslevmagle S.)	52,7 -
Haldagermagle (Krummerup S.)	52,6 -
Hejninge	52,3 -
Bøgebjærg, Øster- (Boeslunde S.)	50,0 -
Frølund (Taarnborg S.)	48,8 -
Sludstrup	48,3 -
Tingjellinge	47,9 -
Brorup (Skt. Mikkel's Lands.)	46,4 -
Kyse (Vallensved S.)	44,4 -
Stude (Hemmeshøj S.)	43,0 -
Halseby (Taarnborg S.)	42,9 -
Tjæreby (Tjæreby S.)	41,6 -
Bødstrup (Sørbymagle S.)	41,3 -
Landsbyer med 20—39,9 % Stigning:	
Kvislemark	37,4 %
Kirkerup	37,2 -
Ollerup (Vallensved S.)	33,9 -
Sønderjellinge (Haarslev S.)	33,8 -
Bonderup (Taarnborg S.)	30,4 -
Ørslev	28,5 -
Ottestrup	27,1 -
Sørbylille (Sludstrup S.)	26,6 -
Gimlinge	25,9 -
Agerup (Hyllinge S.)	25,5 -
Lyngby (Egeslevmagle S.)	24,9 -
Sneslev (Førslev S.)	20,6 -
Landsbyer med 0,1—19,9 % Stigning:	
Vedbysønder (Ottestrup S.)	19,5 %
Hallelev (Sønderup S.)	19,5 -
Flakkebjærg	17,3 -
Spjellerup (Marvede S.)	17,2 -
Bendslev (Haarslev S.)	13,9 -
Sønderup (Boeslunde S.)	11,5 -
Hyllinge	11,1 -
Tornemark	8,9 -
Landsgrav (Skt. Peders Lands.)	8,8 -
Flenstofte (Krummerup S.)	6,4 -
Skjørpinge	4,8 -

Tabel III (fortsat).

Harrested (Sludstrup S.)	2,5 %
Valby, Ll. (Skt. Mikkels Lands.)	1,3 -
Ormslev (Vemmelev S.)	0,5 -
Landsbyer med 0,1—19,9 % Nedgang:	
Lundby (Vallensved S.)	0,9 %
Jærnbjærg (Skt. Mikkels Lands.)	1,3 -
Egeslevmagle	1,4 -
Gryderup (Boeslunde S.)	2,8 -
Fuglebjærg	4,3 -
Tjæreby (Tjæreby S.)	4,8 -
Næble (Boeslunde S.)	5,3 -
Hulby (Taarnborg S.)	6,2 -
Hyllested	6,4 -
Krummerup	7,4 -
Baaslunde (Egeslevmagle S.)	8,6 -
Jenstrup (Vallensved S.)	10,0 -
Højbjærg (Førslev S.)	14,4 -
Egerup (Boeslunde S.)	14,9 -
Næblerød (Haldagerlille S.)	15,4 -
Landsbyer med 20—39,9 % Nedgang:	
Bjærgby, Slots-	20,2 %
Svendstrup (Taarnborg S.)	20,5 -
Vemmeløse (Gimlinge S.)	22,9 -
Torpe (Gimlinge S.)	23,2 -
Omø	24,8 -
Haldagerlille	30,6 -
Bjerre, Sdr.-	32,0 -
Snekkerup (Faardrup S.)	34,2 -
Brunemose (Tjustrup S.)	38,8 -
Landsbyer med over 40 % Nedgang:	
Menstrup (Marvede S.)	42,5 %
Agersø	48,4 -
Engelstrup Torp (Sørbymagle S.)	55,5 -
Atterup (Boeslunde S.)	67,7 -
Glæne (Ørslev S.)	67,9 -
Bøgebjærg, Vester- (Boeslunde S.)	100,0 -

Tabel IV.
Materialet vedr. de større Husdyr.

Gruppe i Tabel II	Antal Gaarde	Antal Gaarde
	1566	1657
Stigning	41	14
Fald 0,1— 9,9 %/0.....	13	12
Fald 10—19,9 %/0.....	125	85
Fald 20—29,9 %/0.....	152	129
Fald 30—39,9 %/0.....	188	130
Fald 40—49,9 %/0.....	229	181
Fald 50—59,9 %/0.....	222	128
Fald 60—69,9 %/0.....	129	85
over 70 %/0.....	104	22
Samlede Antal Gaarde	1203	786

Tabel V.
Materialet vedr. de mindre Husdyr.

Gruppe i Tabel III	Antal Gaarde	Antal Gaarde
	1566	1657
Stigning over 100 %/0.....	74	55
Stigning 80—99,9 %/0.....	98	86
Stigning 60—79,9 %/0.....	117	81
Stigning 40—59,9 %/0.....	226	158
Stigning 20—39,9 %/0.....	120	85
Stigning 0,1—19,9 %/0.....	195	127
Fald 0,1—19,9 %/0.....	177	89
Fald 20—39,9 %/0.....	110	80
Fald over 40 %/0.....	86	25
Samlede Antal Gaarde	1203	786

Tabel VI.
Materialet vedr. de større Husdyr.
Kvaliteten af Opgivelserne for Landsbyerne.

Gruppe i Tabel II	Antal Landsbyer med			Ialt
	God Kvalitet	Brugelig Kvalitet	Daarlig Kvalitet	
Stigning	1	2	2	5
Fald 0,1— 9,9 %/0.....	0	0	2	2
Fald 10—19,9 %/0.....	4	1	3	8
Fald 20—29,9 %/0.....	7	4	2	13
Fald 30—39,9 %/0.....	9	5	5	19
Transport....	21	12	14	47

Gruppe i Tabel II	Antal Landsbyer med			Ialt
	God Kvalitet	Brugelig Kvalitet	Daarlig Kvalitet	
Transport...	21	12	14	47
Fald 40—49,9 %	9	4	4	17
Fald 50—59,9 %	8	4	8	20
Fald 60—69,9 %	3	3	6	12
Fald fra 70 %	3	0	4	7
Samlede Antal Landsbyer	44	23	36	103

Tabel VII.

Materialet vedr. de mindre Husdyr.
Kvaliteten af Opgivelserne for Landsbyerne.

Gruppe i Tabel III	Antal Landsbyer med			Ialt
	God Kvalitet	Brugelig Kvalitet	Daarlig Kvalitet	
Stigning over 100 %	6	4	2	12
Stigning 80—99,9 %	6	1	0	7
Stigning 60—79,9 %	4	2	3	9
Stigning 40—59,9 %	7	6	6	19
Stigning 20—39,9 %	6	2	4	12
Stigning 0,1—19,9 %	5	2	7	14
Fald 0,1—19,9 %	4	4	7	15
Fald 20—39,9 %	5	2	2	9
Fald 40—59,9 %	1	0	2	3
Fald 60—79,9 %	0	0	2	2
Fald 80—99,9 %	0	0	0	0
Fald over 100 %	0	0	1	1
Samlede Antal Landsbyer	44	23	36	103

V. Analyse af det fremlagte Materiale.

For de større Husdyrs Vedkommende ses det, at kun i 5 af 103 Landsbyer har der været Tale om Stigning i Husdyrholdet. I de øvrige 98 Landsbyer har der været Tilbagegang. Dennes Størrelse har dog været ret varierende for de forskellige Landsbyer. I 20 Landsbyer har der været en Tilbagegang paa mellem 50 og 59,9 %. I 19 paa mellem 30 og 39,9 %. I 17 paa mellem 40 og 49,9 %.

I de Grupper, der har haft en Tilbagegang paa mellem 20

og 59,9%, findes 69 af de 103 Landsbyer, altsaa 67%. Af de i 1566 i Materialet forekommende Gaarde ligger et Antal af 791, d. v. s. 66,5%, i dette Interval. Inden for dette ligger for 1657-Tallenes Vedkommende 568 Gaarde, d. v. s. 72,3%.

Af Tallene i Tabel VI fremgaar det, at Resultaterne for de Landsbyer, fra hvilke Materialet kun er daarligt bevaret, ikke paavirker de ovennævnte Tal i nogen ugunstig Retning. Som oven angivet laa 67% af det samlede Antal Landsbyer i Intervallet med mellem 20 og 59,9% Fald; men kun 54,4% af de Landsbyer, hvorfra Materialet er daarligt, ligger i det samme Interval.

For de mindre Husdyrs Vedkommende viser Tallene for 73 Landsbyer, d. v. s. for 70,9%’s Vedkommende, at der har været Stigning i Husdyrholdet. Af de Landsbyer, hvori der har været Stigning, har Flertallet, nemlig 61,6%, ikke haft Fremgang paa over 59,9%. Af de Landsbyer, hvori der har været Tilbagegang, har Nedgangen for de 80%’s Vedkommende ikke oversteget 39,9%. I Intervallet med mellem 19,9% Tilbagegang og 59,9% Stigning befinder sig 58,3% af samtlige medtagne Landsbyer. Af de i 1566-Materialet forekommende Gaarde befinder 718 eller 59,7% sig i dette Interval, af de i 1657 medtagne Gaarde 459 eller 58,4%.

Undersøges det ud fra Tabel VII, hvor stor en Procent af de daarlige Opgivelser der findes i Intervallet med mellem 19,9% Tilbagegang og 59,9% Stigning, viser det sig, at en uforholdsmæssig stor Del af de daarlige Opgivelser ligger heri. Af det samlede Antal laa som ovennævnt 58,3% i dette Interval; af de daarlige Opgivelser findes 66,7% heri.

VI. Syntese.

Analysen gav for de store Husdyrs Vedkommende til Resultat, at i $\frac{2}{3}$ af Landsbyerne med omkring $\frac{2}{3}$ af de i Materialet medtagne Gaarde var der en Tilbagegang paa mellem 20 og 59,9%. Materialet, hvorpaa dette Resultat bygger, maa i det store og hele karakteriseres som godt. Der er ikke i Mate-

rialet nogen Skævhed, der kan have paavirket Tallene, saaledes at Tilbagegangen synes større end den virkelig har været. Snarere kan man have Grund til at tro, at Tilbagegangen i Holdet af større Kreaturer i Virkeligheden har været mere omfattende. I 1566 havde Bønderne — som tidligere paa- vist — formentlig foretaget Efteraarsslagtingerne, medens dette ikke var Tilfældet i 1657, da Kvægskatten udskreves. Talmæssigt har Nedslagtingen af de store Husdyr pr. Gaard dog næppe betydet meget, saa der er ingen Grund til at tro, at Tilbagegangen har været væsentligt større end angivet i ovenanførte Tal.

For de mindre Husdyrs Vedkommende er Resultatet usikkert. Tallene viser ganske vist, at i 70,9 % af Landsbyerne har der været en Stigning i Antallet af Smaakreaturer, men som paa- vist S. 155 er der stor Skævhed i Materialet. Tallene for 1657 ligger for højt, dels fordi der ikke ved 1657-Tallene som for 1566-Tal- lenes Vedkommende havde fundet nogen Slagtning Sted, dels fordi Lammene i 1657 er medregnet, mens dette ikke var Til- fældet i 1566.

Der findes ikke nogen Maade, hvorpaa denne Skævhed i Materialet kan udlignes. Der er Grund til at tro, at Lammene har udgjort mellem 15 og 30 % af det samlede Antal Smaakrea- turer. Hvor meget Slagtningerne vilde have betydet, er det næsten umuligt at skønne om. Det har vel nok især været Lam og i nogen Grad Svin under 1 Aar, det er gaaet udover ved Slagtningen, og disse er jo netop i Forvejen udgaaet af Materialet.

Disse Forhold er utvivlsomt ikke de eneste Aarsager til den Stigning, Tallene viser for de smaa Kreaturers Vedkommende. Der maa have fundet en reel Stigning Sted i Smaakreaturhol- det, men Omfanget af denne Stigning lader sig ikke bestemme.

Forøgelsen af Antallet af de mindre Husdyr er meget for- staaelig. Da Antallet af de store Kreaturer blev mindre, søgte Bønderne paa anden Maade at udnytte den Græsning, der der- ved blev tilovers, og i det Omfang, der var dem muligt, erstat- tede de store Husdyr med mindre.

Tallene viser ikke, hvilken Art af de store Husdyr Nedgan-

gen især ramte. Hesteholdet er formodentlig ikke blevet væsentligt mindre; det store Hestehold var en nødvendig Forudsætning for Bondens egen Bedrift, og tilmed stillede det øgede Hoveri større Krav til Bondens Hestehold.

I 1566 opgives en meget stor Mængde Øksne. 1657 omtales Øksne derimod kun nogle faa Gange; dette skyldes næppe, at de i større Udstrækning er slaaet sammen med de andre store Kreaturer. En Sammenligning med de bevarede Kvægskattemandtal fra 1670'erne og 1680'erne vilde netop give til Resultat, at Nedgangen i Øksneholdet i Tiden fra 1566 op til o. 1680 maa have været meget stor, og denne Nedgang har sikkert ligget forud for 1657.

VII. Afslutning.

Hvorledes passer nu de vundne Resultater ind i det, der ellers vides om Bøndernes Kaar i 1500-Tallet og første Halvdel af 1600-Tallet? — Første Halvdel af 1500-Tallet og endnu et Par Aartier derefter synes at have været en god Tid for danske Bønder. Der findes mange Vidnesbyrd om Velstand og om Selv- og Selvstændighedsfølelse hos Bonden. Klementsfejden betød vel et Nederlag for Bondestanden, men maa dog i Virkeligheden snarere ses som et Udtryk for de nørrejske Bønders Selvstændighedsfølelse end som et Vidnesbyrd om deres undertrykte Stilling.

Bondens Hoveri var i første Halvdel af 1500-Tallet begrænset til et bestemt Antal Dage om Aaret¹, og da et meget stort Antal Bondegaarde laa langt fra den Herregaard, hvortil de hørte,

¹ Fra Adelsgodset haves fx. Angivelser af Hoveriet til Krenkerup 1532, se »Fru Eline Gøyes Jordebog« udg. af A. Thiset (1892), 69—82. Fra Klostergodset kendes Hoveriet til Esrom 1497, se »Codex Esromensis« udg. af O. Nielsen (1880—81), 264—276. Fra Krongodset kendes fx. et Forlig mellem Bønderne og Lensmanden paa Trøjborg 1542 om Hoveriets Størrelse, se Danske Magazin 3 VI 321 f.; her skete der en Forhøjelse, men Hoveriet beløb sig dog kun til 17 Dage og 1 lang og 1 kort Ægt om Aaret, et for den Tid usædvanligt tyngende Hoveri paa Krongodset.

kom mange Bønder overhovedet ikke til at gøre Hoveri, men betalte i Stedet en Hoveriafløsningsafgift. Skatterne kan næppe heller have været tyngende, selv om Ekstraskatterne fra Frederik 1.'s Tid af bliver hyppigere.

I de sidste Aartier af 1500-Tallet begynder Bøndernes Kaar at forværres. To Faktorer synes her at have virket sammen: Kronens hyppige Paabud af Ekstraskatter og Omlægningen af Godsdriften.

Fra den nordiske Syvaarskrigs Tid af begynder de ekstraordinære Skatter at blive ordinære; der var dog Perioder, hvor de ikke opkrævedes hvert Aar — som i 1590'erne — men fra 1620'erne er der Ekstraskatter hvert Aar, og de opkræves ikke sjældent med det dobbelte, ja i nogle Tilfælde med det 3-, 4-, 5- eller 6-dobbelte Beløb.

Ved Midten af 1500-Tallet afløser Storgodsdriften (»Guts-wirtschaft«) mange Steder ude i Europa (fx. i det saa nærliggende Nordtyskland) det tidligere fremherskende middelalderlige Driftsystem (»Grundherrschaft«), i hvilket Hovedvægten var lagt paa Bøndernes Landgilde, ikke paa Herregaardsjordernes Drift.

Før Reformationen havde Kronens Interesse for egen Avlsdrift været ringe; derimod drev Klostrene med deres store og mere koncentrerede Godsmængde allerede Ladegaardsdrift i større Stil, dog ikke udelukkende ved Hovbønders Arbejde, idet der til Avlingen var knyttet et ikke ubetydeligt Folkehold.

Ved Reformationen kom Klostergodset i større eller mindre Afhængighed af Kronen, og denne overtog derved en Del Mønsteravlsgaarde ved Siden af de gennemgaaende smaa Ladegaarde, den tidligere havde haft.

Det er dog først fra 1570'erne, at Hovedgaardsdriften afgørende slaar igennem herhjemme. Der haves vel Vidnesbyrd om Nedlæggelse af Ladegaarde i Frederik 2.s Regeringstid; men nye oprettedes ogsaa, og allerede bestaaende udvidedes. Christian 4. fortsatte denne Politik. Paa Adelsgodset foregaar samtidigt en tilsvarende Udvikling, som paa Krongodset frem-

kaldt ved bedre Afsætningsforhold og stærkt stigende Priser paa Kornet.

For Bønderne fik denne Udvikling skæbnesvangre Følger. Ved en vidtdreven Mageskiftepolitik bragtes de i større Afhængighed og nærmere Beliggenhed af Hovedgaardene; det faste, lønnede Folkehold paa disse mindskedes nu. Det blev Bønderne, der maatte gøre det stærkt øgede Avlingsarbejde. Hoveriet bliver oftest ganske ubestemt.

De store Indtægter, Landbrugsproduktionen nu gav, satte sig Spor i de mange Slotte og Herregaarde, der i denne Tid byggedes rundt om i Landet, men ogsaa ved Byggeriet krævedes Bøndernes Assistance, og Husholdningen paa Slottene krævede snart en Mængde Smalhoveri; der skulde hugges Brænde, bæres Øl i og af Kælderen o. s. v., og hvem skulde gøre det? Hovbønderne!

Bønderne var vel ikke lige hoveriplagede i alle Dele af Landet. Sjællandske Bønder har været værre stillede end jyske, og nordsjællandske Kronbønder har utvivlsomt haft det daarligere end deres øvrige sjællandske Brødre.

Men der er ingen Tvivl om, at Skatteudsugningen og Hoveriplagen, hvortil fra 1630'erne kom de daarlige Konjunkturer, overalt i Danmark har haft samme Virkning: en stærk Forringelse af Bøndernes Kaar, en Forarmelse af hele Bondestanden. Den økonomiske Udvikling, der i det foregaaende er paavist for Bønderne i Korsør og Antvorskov Klosters Len, er utvivlsomt ikke noget særligt for disse Egne. Udviklingen maa i sine Hovedtræk have været ens for alle danske Bønder. Der kan have været Egne, hvor Forarmelsen maaske ikke har været saa stærk, som der kan have været Egne, hvor den har været stærkere.

Eet er dog sikkert. Udviklingen var stort set den samme, og den var ikke fremkaldt af lokale Kræfter.

Ikke Krige eller lignende Aarsager af mere øjeblikkelig og begrænset Karakter, men dybtgaaende økonomiske Faktorer, Produktions- og Afsætningsforhold, førte Bønderne — ubønhørligt og uafvendeligt — ud i Forarmelsen.